

L. GARANČOVSKÁ
(Banská Bystrica)

PRAGMATONYMÁ – ZÁLEŽITOSŤ PROPRIÍ ČI APELATÍV?

УДК 811.162.4' 373.231

Garančovská Lenka. Pragmatonymá – záležitosť proprií či apelatív?; 10 strán; počet použitých bibliografických odkazov – 19; slovenský jazyk.

Anotácia: V tomto príspevku sa zaoberáme problematikou nejednotného ponímania onymického statusu pragmatonym, t. j. vlastných mien sériovo produkovaných výrobkov.

Kľúčové slová: pragmatonymum, apelatívum, proprium, apelativizácia.

Resume: The perception of the onymic status of pragmatonyms in onomastics is not uniform. Based on the relations between common nouns, proper nouns and pragmatonyms, that reflect in the semantic triangle we stress specific qualities of the pragmatonyms. On the common noun – proper noun axis, pragmatonyms are situated closer to the proper noun. We come to the conclusion that pragmatonyms form a subclass of proper nouns, although we see their transition to common nouns in practice.

Key words: pragmatonym; common noun; proper noun; meaning of proper nouns; deonymization

V onomastike neexistuje jednotné stanovisko ponímania pragmatonym ako súčasť onymickej sústavy. Keďže sa názory jednotlivých onomastikov a jazykovedcov v tomto smere rozchádzajú, snažili sme sa nájsť odpoveď na to, či zaradiť pragmatonymá do triedy proprií alebo do triedy apelatív.

Medzi apelatívami a propriami

Stanoviť presnú hranicu medzi všeobecnými a vlastnými podstatnými menami nie je jednoduché a jednoznačné, dochádza tu k určitému napätiu. [11, s. 302] Predpokladáme, že uvedená skutočnosť okrem iného vyplýva aj z nejednotného vymedzenia a definovania vlastného mena.

Mnoho filozofov, logikov a jazykovedcov už dávnejšie uvažovalo o zhodách a rozdieloch jestvujúcich medzi apelatívami a propriami. Stanovený rozsah príspevku nám ale neumožňuje venovať sa tejto problematike podrobnejšie. Apelatíva slúžia na označenie celej skupiny objektov jedného druhu, t. j. pomenúvajú celú množinu objektov. Propriá sa v zásade vzťahujú na jedno individuum (osobu, zviera, vec, jav), na jeden denotát, preto sa v tomto pravom, propriálnom význame používajú v jednotnom čísle. Singulár je gramatický príznak vlastných mien. Ak sú v pluráli, strácajú svoj gramatický príznak. [12, s. 13 – 14] (K tejto problematike pozri [6, s. 4; 8, s. 281; 10, s. 57; 3, s. 43 – 44; 4, s. 4]).

Všeobecné a vlastné podstatné mená sa síce považujú za relatívne samostatné triedy slov, avšak hranica medzi nimi nie je ostrá, je pohyblivá, priepustná. Medzi

apelatívnu slovnou zásobou a propriami fungujú ustavičné prechody (apelativizácia a proprializácia), čo predstavuje jeden z charakteristických znakov onymie. Okrem týchto procesov existujú medzi apelatívami a propriami podľa *V. Blanára* [2, s. 13] ďalšie prechodné vrstvy. Sú to skupiny substantív, pri ktorých sa niektoré znaky proprií a apelatív výrazne nepolarizovali. Samotná kategória vlastných mien je vnútorne bohato členená. Jej jadro tvoria antroponymické a geonymické systémy, kým na okraji stoja tzv. „ambimodálne mená“. Tento termín zaviedol a vymedzil *M. Dokulil* [7, s. 311], ktorý však predtým rozlišoval vlastné mená a tzv. „vlastné názvy“. K ambimodálnym menám zaraďuje pomenovania spoločenských inštitúcií, organizácií, spolkov, škôl, podnikov, súťaží atď., ktoré sú motivované apelatívnym lexikálnym významom ich zložiek, ale súčasne plnia základnú identifikačnú funkciu vlastných mien.

F. Uher [19, s. 141] uvažuje v tejto súvislosti o ambivalencii pragmatónym. Tvrdí, že pragmatonymické propriá môžu prechádzať k apelatívam podľa funkcie, ktorú v komunikácii a teda aj v texte plnia. Podoba pragmatónym nemusí byť pritom fixná, čo v podstate uplatňujú aj obchodné reťazce. Názvy toho istého výrobku majú inú podobu na regáli v predajni, v cenníku alebo v katalógu. Propriálnosť vzrastá vždy úmerne k účelovej determinácii výrobku.

Za onymickým statusom pragmatónym

Ako sme už uviedli, apelatíva sa vzťahujú na celú skupinu denotátov, ktoré majú určité znaky spoločné, kým propriá sú v princípe späť iba s jedným denotátom, ale nebýva to pravidlom. Výnimku predstavujú etnonymá, skupinové a obyvateľské mená [porovn. 1, s. 3; 16, s. 252; 17, s. 508], ktoré síce v singulári odkazujú iba na jeden denotát, ale vo forme plurálu už poukazujú na celú skupinu denotátov. Uvedené skupiny mien majú spoločnú vlastnosť, a tou je ich príslušnosť k sociálnej skupine, hoci jednotliví jej členovia majú osobitné ďalšie individuálne znaky. Ani pri nositeľoch rovnakého priezviska neplatí, že sa jedno meno spája s jedným denotátom. Napr. proprium *Štefan Garančovský* sa v jednom rode vzťahuje na starého otca (rok narodenia 1927), otca (r. n. 1953) a syna (r. n. 1976). Nositeľov uvedeného propria spája vlastnosť príbuzenského vzťahu k rodine, dedičnosti, ale zároveň každý z nich je nositeľom odlišných individuálnych príznakov slúžiacich na ich identifikáciu a diferenciaciu.

V porovnaní s vyššie spomenutými tézami je problematika pragmatónym ešte špecifickejšia. Niektorým predstaviteľom nemeckej onomastickej školy sa zdá, že sa na pozadí pragmatónym utvára akási tretia, resp. prechodná trieda substantív označujúca skupinu denotátov, ktoré nemajú spoločné len niektoré vlastnosti, ale že tieto denotáty sú úplne identické. Z toho následne vyplýva, že ten istý, celkom rovnaký denotát sa vyskytuje vo väčšom množstve. [14, s. 558]

Kým jednotliví jazykovedci nemeckej onomastickej školy ponímajú onymický status pragmatoným rôzne, ruská onomastika ich nepovažuje vôbec za propriá. O tejto problematike sa diskutovalo už viackrát, ale doposiaľ sa nepodarilo dospieť k jednotnému riešeniu.

Odpovede na otázku, či patria pragmatonymá k propriám alebo k apelatívam, sa rozchádzajú v rámci nemeckej onomastiky minimálne v troch smeroch. R. Römerová [15, s. 53] zastáva názor, že názvy výrobkov nie sú výlučne ani vlastnými menami, ani označeniami druhu. Je mnoho autorov zastávajúcich podobný názor ako Ch. Platen [13, s. 175], podľa ktorého „pragmatonymá nesú nápadné lexikálne prvky a tvoria tak hraničný prípad medzi propriami a apelatívami“. Ďalšia skupina nemeckých onomastikov sa na základe faktu, že pripisuje jednotlivým produktom v rámci celej skupiny výrobkov individualizačnú a identifikačnú funkciu, prikláňa k myšlienke, že pragmatonymá predsa len patria k propriám, konkrétne na ich perifériu, ako to vo svojej štúdií zdôrazňuje E. M. Christoph [9, s. 361].

Touto problematikou sa zaoberal aj R. Šrámek [18, s. 15 – 16], ktorý rozdeľuje onymické objekty na dve veľké skupiny:

A. Objekty jednotliviny: jednému objektu zodpovedá vždy jedno proprium (napr. Rieka – *Dunaj*, vrch – *Gerlachovský štít*).

B. Objekty hromadné (komplexné): sú dvojakého druhu: 1. Heterogénne hromadné objekty: napr. etnonymá (*Slovák = Ján Novák, Mária Horská, ... Košičan* = všetci, avšak rôzni obyvatelia Košíc). 2. Homogénne hromadné objekty: sa produkujú v sériách. Vlastné meno celej série má schopnosť pomenovať jednak celú sériu (auto *Škoda*, liek *Acylpyrín*), ako aj prenesene jednotlivé členy série (lietadlo typu *Tupolev* s menom *Praha*).

Aby sme dokázali presne a jasne zodpovedať ústrednú otázku tohto príspevku, bude vhodné, ak porovnáme pragmatonymá tak s triedou proprií, ako aj s triedou apelatív. Na základe vzťahov, ktoré sa odrážajú v sémantickom trojuholníku pri apelatívach, propriách a pragmatonymách, poukazujeme na špecifické vlastnosti pragmatoným.

Pre väčšinu proprií je typický vzťah 1:1, ktorý poukazuje na existenciu jedinečného objektu, čiže jedného denotátu (Dn) a vzájomnú spätosť s jeho označením, t. j. designátorom (Dsr). Dôležitú úlohu pritom zohráva práve atribút jedinečnosti, neopakovateľnosti. Pri pragmatonymách však táto skutočnosť neplatí, pretože tu sa utvára iný vzťah, presnejšie pomer 1:n (Dsr:Dn), pričom n zastupuje celú sériu výrobkov jedného typu, ktoré ale nesú spoločný názov. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že keď denotát predstavuje veľkú skupinu istého druhu výrobkov, mohlo by ísť skôr o apelatívnu triedu substantív. Ale na strane druhej treba vyzdvihnúť fakt, že uvedená skupina, lepšie povedané, celá séria

výrobkov je homogénna a má identické vlastnosti, čím vytvára akoby jeden celok, ktorý pomyselne zastupuje číslo jeden. V skutočnosti sa však za týmto celkom skrýva n objektov, čiže niekoľko identických a reálne hmatateľných denotátov. Pre apelatíva je typický tiež pomer 1:n (Dsr:Dn).

Z uvedených vzťahov medzi Dsr a Dn vyjadrených formou pomeru by sa mohlo javiť, že pragmatonymá sú totožné s apelatívami, resp. že ich možno priradiť do apelatívnej sféry jazyka, preto sme si dovolili dané pomery do prípustnej miery upraviť. Pri apelatívach je vzťah 1:n, pričom apelatívne označenie pomenúva celú skupinu daných objektov (n objektov), ktoré nie sú homogénne. Dôraz sa tu kladie najmä na ich všeobecnosť, rôznorodosť a opakovateľnosť. Ale pri pragmatonymách možno hovoriť o označení jednej početnej skupiny výrobkov disponujúcich rovnakými vlastnosťami. Jeden objekt zastupuje, resp. reprezentuje celú sériu identických objektov. Ako by sme mali na mysli jeden objekt (1), no v skutočnosti je ich viac (n), preto pomer medzi Dsr a Dn možno pozmeniť v tomto prípade na 1:1n. Na margo tohto problému treba uviesť, že *A. V. Superanskaja* [citované podľa 3, s. 43] v širších súvislostiach rozlišuje tzv. „individuálnu jedinečnosť“ a „kategoriálnu jedinečnosť“. V spojitosti s individuálnou jedinečnosťou by sme mohli hovoriť práve o propriách a pragmatonymá by sme následne mohli spájať s kategoriálnou jedinečnosťou. Práve v tejto skutočnosti spočíva problematika pragmatonym. Ide totiž o skupinu výrobkov produkovaných v sérii (sériách), ktoré majú spoločné vlastnosti, ale v porovnaní s inými sériami výrobkov sú odlišné, jedinečné. *M. Čejka* [5, s. 21] správne argumentuje, že „pri nich (majúc na mysli pragmatonymá) nejde o identifikačný vzťah medzi menom a singulárnym denotátom, ale o vzťah medzi menom a singulárnou sériou, ktorá môže byť reprezentovaná ľubovoľným individuum, pretože každé individuum v sérii má takú istú množinu pozorovateľných vlastností“.

Predstavme si dve bežné komunikačné situácie, pričom v jednej z nich pošle matka kúpiť svojho syna syr (bez akéhokoľvek spresnenia) a v druhej komunikačnej situácii príde zákazník do obchodu s úmyslom kúpiť konkrétne syr *Kriváň*. T. z., kým druhý zákazník v druhej ilustratívnej komunikačnej situácii svojim nákupným zámerom poukazuje na celkom určitý objekt ukotvený v mimojazykovej realite so špecifickými vlastnosťami, práve ktorými sa odlišuje od iných denotátov či už v rámci mliečnych výrobkov, alebo iných výrobkov každodennej spotreby, prvý menovaný nemá jasný cieľ svojej kúpy. Je si len vedomý toho, že jeho úlohou bolo kúpiť syr, ale bližšie nijako nešpecifikovaný, na výber má tak pestrú paletu syrových výrobkov. Z toho je zrejmé, že pragmatonymum má v porovnaní s apelatívom omnoho väčšiu mieru identifikácie, determinácie a diferenciacie.

Vychádzajúc z extenzie (počet denotátov) a intenzie (počet sém) slova,

apelatívum syr zahŕňa maximálny počet denotátov, avšak minimálny počet sém, resp. sémantických príznakov. Kým pragmatonymum *Kriváň* obsahuje pomerne veľký počet sém na to, aby dostatočne špecifikovalo daný výrobok. Rozsah proprií je minimálny, zväčša je zastúpený len jedným denotátom, ktorý je charakterizovaný maximálnym počtom sémantických príznakov. Táto téza implikuje, že pragmatonymá sa nachádzajú na osi apelatívum – proprium bližšie práve k vlastným menám.

Propriálnosť pragmatonym vzrastá priamoúmerne voči ich špecifikácii. Čím presnejšie, bližšie je pragmatonymum determinované, tým pevnejšie vstúpa do triedy proprií. Ako príklady možno uviesť nasledujúce pomenovania plesňových syrov z radu Tatranskej mliekare: *Encián – syr s bielou plesňou*, *Encián s bylinkovou zmesou*, *Encián s mexickým korením*, *Encián s provensálskym korením*. Ak nazeráme na pragmatonymum ako na konkrétny názov konkrétneho výrobku s totožnými vlastnosťami špecifickými pre celú jeho výrobnú sériu, čiže ako na pomenovanie nejakého individua alebo ako na pomenovanie celej tejto série, tak ide o proprium. Ako už správne naznačil F. Uher [19, s. 141], mnohokrát sa stretávame s pozmenenými názvami výrobkov. Názov výrobku má svoju stálu podobu jedine na obale, avšak v regáloch obchodno-predajných reťazcov ho nachádzame označený inak. Často sa to stáva najmä pri označovaní výrobkov základnej série, napr. *Encián – syr s bielou plesňou*. Nezriedka sa výrobky tejto série označujú či už v predajných katalógoch alebo letákoch iba ako *Encián*. Ostatné názvy bližšie špecifikovaných a odlišiteľných výrobkov sa v prevažnej miere označujú dôsledne. V opačnom prípade, t. j., keď ide o všeobecné označenie istého druhu výrobkov, resp. strešnej série výrobkov viacerých typov, stretávame sa s apelatívami, ktoré sa aj následne formálne odlišujú (písaním malého písmena na začiatku označenia), napr. *encián* (ako súhrnné všeobecné pomenovanie pre všetky štyri série plesňových syrov, vo všeobecnosti sa takýmto apelativizovaným substantívom pomenúvajú syry enciánskeho typu). Je to apelatívum odvodené od propria a používa sa v bežnej komunikácii. Ako je zrejmé, označenie *encián* má menšiu schopnosť identifikácie a individualizácie v porovnaní s vyššie spomenutými konkrétnymi príkladmi sérií. Aj keď majú zo sémantického hľadiska obe skupiny substantív (tak propriálna, ako aj apelatívna skupina) isté znaky spoločné, predsa sa od seba vzájomne odlišujú mierou ich špecifických a jedinečných vlastností (ochutenie, balenie, množstvo atď.). Práve tento princíp je charakteristický pre proces apelativizácie. Takýmto spôsobom vzniklo mnoho označení druhov svetoznámych značiek syrov, napr. *čedar*, *eidam*, *ementál*, *gouda*, *parmezán*, *romadúr* atď.

V nižšie uvedenej tabuľke ponúkame prehľad základných funkcií vlastných mien v porovnaní s pragmatonymami.

FUNKCIA (VLASTNOSTĚ)	PROPRIUM (vo všeobecnosti)	PRAGMATONYMUM
<i>identifikačná</i>	+	+
<i>individualizačná</i>	+	–
<i>nominačná</i>	+	+
<i>diferenciačná</i>	+	+

Základné funkcie typické pre propriá v porovnaní s pragmatonymami

Z uvedeného vyplýva, že pragmatonymá plnia rovnaké funkcie ako propriá, až na funkciu individualizačnú, ku ktorej sme sa vyjadrili už vyššie. Ale dalo by sa povedať, že uvedenú funkciu primárne neplnia. Tým dochádza k jemnému dotyku s apelatívami, s ktorými ich spája spoločná vlastnosť opakovanosti, zameniteľnosti. Práve v tomto fakte spočíva špecifickosť pragmatonym a z toho vyplývajúca aj nejednotnosť chápania ich onymického statusu.

Stotožňujeme sa s názorom *V. Blanára* [3, s. 47], podľa ktorého „celá séria, typ, model skupinových homogénnych výrobkov, produktov ako celok dostali konvenčné, ale úradne chránené meno. Týmto jedinečným aktom nominácie dostala príslušná séria, typ, model atď. meno, ktoré má povahu propria.“ Preto sa domnievame, že je neopodstatnené zaraďovať pragmatonymá do triedy apelatív. Na druhej strane je nám síce zrejmé, že miera intenzity onymického príznamku nie je taká vysoká, ako napr. pri unikátonymách alebo pri antroponymách či toponymách.

Literatúra

1. BLANÁR, V.: Apelatívna a propriálna sémantika. In: *Jazykovedný časopis*, 31, 1980, č. 1, s. 3 – 13.
2. BLANÁR, V.: Medzi apelatívom a vlastným menom. In: Zborník materiálov. 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zost. M. Majtán a F. Ruščák. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied PU v Prešove 1996, s. 13 – 21.
3. BLANÁR, V.: *Teória vlastného mena*. Bratislava : Veda 1996. 250 s.
4. BLANÁR, V.: Pragmatickolingvistické metódy a problematika v onomastike. In: *Jazykovedný časopis*, 55, 2004, č. 1, s. 3 – 19.
5. ČEJKA, M.: Manipulace s významem u chrématonym. In: *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe*. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“, Ústí nad Labem 21.-22. 6. 1988. Red. R. Šrámek a L. Kuba. Brno: ČSAV 1989, s. 20 – 27.

6. DOKULIL, M.: O vyjadřování jednosti a jedinečnosti v českém jazyce. In: *Naše řeč*, 53, 1970, s. 1 – 15.
7. DOKULIL, M.: Status tzv. vlastních názvů. In: *Slovo a slovesnost*, 38, 1977, s. 311 – 319.
8. HONL, I.: K vzájemným souvislostem chrématonym s apelativy. In: *ZMK ČSAV*, roč. XIX, 1987, č. 3 – 4, s. 281 – 285.
9. CHRISTOPH, E.-M.: Eigennamen als Bestandteile des Lexikons? Ein Diskussionsbeitrag zur Semantikforschung in der Onomastik. In: *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 44, 1991, s. 357 – 371.
10. KNAPPOVÁ, M.: Významové aspekty vlastních jmen. In: *Slovo a slovesnost*, 41, 1980, s. 57 – 60.
11. KRŠKO, J.: Hranica medzi apelatívami a propriami a písanie predložkových terénnych názvov. In: *Varia VIII*. Zborník materiálov z VIII. kolokvia mladých jazykovedcov, Modra – Piesok 25. – 27. november 1998. Zost.: M. Nábělková a L. Králik. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1999, s. 302 – 308.
12. NAVRÁTIL, L.: *Nominálne slovné druhy*. Nitra : Enigma 2002. 144 s.
13. PLATEN, Ch.: *Ökonymie*. Zur Produktnamen-Linguistik im Europäischen Binnenmarkt (Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie 280). Tübingen: Niemeyer 1997. 243 s.
14. RONNEBERGER-SIBOLD, E.: Warennamen. In: *Namenarten und ihre Erforschung – ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*. Hrsg. v. A. Brendler, S. Brendler. Hamburg: Baar 2004, s. 557 – 603.
15. RÖMER, R.: *Die Sprache der Anzeigewerbung*. Düsseldorf: Schwann Verlag 1980. 281 s.
16. SEMJANOVÁ, M.: O mieste etnonyma a obyvateľského mena na rovine apelatívum – proprium. In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. (Zemplínska šírava 20. – 24. septembra 1976.) Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: JULŠ SAV 1980, s. 244 – 253.
17. ŠRÁMEK, R.: Das onymische und das appellativische Objekt. In: *Proceedings of the 13th International Congress of Onomastic Sciences*. Edit. K. Rymut. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1981, s. 503 – 511.
18. ŠRÁMEK, R.: Chrématonymický objekt. In: *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe*. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“, Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988. Red. R. Šrámek a L. Kuba. Brno: ČSAV 1989, s. 13 – 20.
19. UHER, F.: Pragmatonyma v teorii – v praxi – ve škole. In: *Propriá v systému mluvnickém a slovtvorném*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference „Onomastika a škola“, Brno 10. – 11. 2. 1998. Ed.: K. Klímová a H. Kneselová. Brno: Masarykova Univerzita 1998, s. 139 – 144.